

Magdalena Dąbrowska

Pankratija Sumarokowa wkład w rozwój czasopiśmiennictwa rosyjskiego

Przegląd Środkowo-Wschodni 3, 121-138

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski
m.dabrowska@uw.edu.pl

Pankratija Sumarokowa wkład w rozwój czasopiśmiennictwa rosyjskiego

Artykuł zawiera omówienie roli Pankratija Płatonowicza Sumarokowa (1765–1814) – poety, tłumacza, redaktora czasopism, krewnego Aleksandra Sumarokowa) w dziejach czasopism prowincjonalnych (regionalnych) „Irtysz, priewraszczajuszczysia w Ippokrenu” (Tobolsk, 1789–1791) oraz „Biblioteka uczonaja, ekonomiczeskaja...” (Tobolsk, 1793–1794) i stołecznego czasopisma „Wiestnik Jewropy” z lat 1804–1805. Artykuł dotyczy związków Sumarokowa z kierunkami literackimi (sentymentalizm), gatunkami literackimi (epigramat) i polemikami literackimi (Iwan Pnin).

Słowa kluczowe: Pankratij Sumarokow, czasopismo, Tobolsk, „Wiestnik Jewropy”, epigramat, sentymentalizm, polemika literacka

Środowisko literackie w Rosji XVIII – początku XIX wieku reprezentuje co najmniej sześcioro twórców noszących nazwisko Sumarokow, spokrewnionych lub spowinowaconych ze sobą. Najbardziej znany jest Aleksander Pietrowicz Sumarokow (1717–1777), czołowy przedstawiciel klasycyzmu, dramaturg i działacz teatralny, autor tragedii *Choriew*, *Hamlet* oraz *Dymitr Samozwaniec* i komedii *Rogacz z urojeń*, *Opiekun* oraz *Tressotinius*. W wydawanym przez niego czasopiśmie „Трудолюбивая пчела” („Pracowita Pszczoła”) publikowała wiersze jego córka, Jekatierina Sumarokowa-Kniażnina (1746?–1797), a rok ich ukazania się (1759) uznawany jest za symboliczny początek działalno-

ści literackiej kobiet w Rosji. Krewnymi Aleksandra byli Paweł Iwanowicz Sumarokow (1767?–1846), autor *Podróży po całym Krymie i Besarabii w 1799 roku...* (1800), oraz Pankratij Płatonowicz Sumarokow (ur. 14(25) października 1765 roku we Władimirze, zm. 1(13) marca 1814 roku w posiadłości Kuniejewo w guberni tulskiej), poeta, tłumacz, nie tylko dzieł literackich, jeden z założycieli czasopisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”. Twórczość literacką uprawiały również Natalia Płatonowna Sumarokowa (1765–1814), siostra Pankratija, i Sofia Andriejewna Sumarokowa (1764–1837), z domu Kazab(e?), jego żona; obie współpracowały z pismem „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”. Badaczom zdarzało się przypisywać jednemu przedstawicielowi rodu utwory napisane przez innego. Tak stało się z *Epitafium o samym sobie* opublikowanym w 1802 roku w czasopiśmie „Журнал приятного, любопытного и забавного чтения”, pióra Pawła Iwanowicza Sumarokowa, nie zaś Pankratija Płatonowicza¹. Ożywioną dyskusję z udziałem Pawła Bierkowa i Grigorija Makogonienki wywołały wiersze z czasopisma „Трудолюбивая пчела”, przypisywane bądź samemu Aleksandrowi Sumarokowowi, bądź jego córce Jekatierinie².

Ogólne wyobrażenie o dorobku poetyckim oraz drodze życiowej Pankratija Sumarokowa daje zbiór wierszy wydany w 1832 roku, poprzedzony notą o autorze napisaną przez jego syna Piotra³. Zamieszczone w nim utwory zostały podzielone na cztery grupy: baśnie, bajki, poematy i wiersze różne; liczebność grup waha się od trzydziestu utworów (ostatnia z nich) do jednego (poemat *Amur pozbawiony wzroku*⁴). Wśród „wierszy różnych” bardzo liczną grupę tworzą epigramaty. Po

¹ О. Б. Кафанова, *Сумароков Павел Иванович*, [в:] *Словарь русских писателей XVIII века*, т. 3: *П-Я*, ред. А. М. Панченко, s. 200. Zob. także notę o Pankratiju Płatonowiczu: Д. В. Ларкович, *Сумароков Панкратий Платонович*, s. 202–206.

² Zob. M. Dąbrowska, *Oryginalna i przekładowa działalność literacka przedstawicielek rosyjskiego Oświecenia (ze studiów nad otoczeniem literackim Aleksandra Sumarokowa i Gawriiły Dierżawina)*, „Polilog. Studia Neofilologiczne” 2016, nr 6, s. 19–29.

³ *Стихотворения Панкратия Сумарокова*, Санкт-Петербург 1832.

⁴ Орыг. *Лишенный зрения Купидон*.

raz pierwszy utwory te ujrzały światło dzienne na łamach czasopism, przede wszystkim pisma „Вестник Европы” (*Duma, Cuda*⁵ i in.), jednego z sześciu wydawnictw periodycznych, z którymi w ten czy inny sposób autor był związany i które zostały wymienione w poprzedzającej zbiór notcie o nim. Nie jest to lista pełna, gdyż brakuje czasopisma, na łamach którego Sumarokow debiutował, i gazety, w której zapowiadał wydawanie przez siebie nowego tytułu. W notce został wymieniony natomiast dwuczęściowy zbiór utworów oryginalnych i przekładowych Sumarokowa z lat 1799 (pierwsza część, dedykowana Nikołajowi Karamzinowi) i 1807 (druga). Zbiór z 1832 roku dedykowany jest również Karamzinowi, z którym znajomość autor zawarł w 1781 lub 1782 roku i z którym łączyła go realizacja zasad sentymentalizmu w literaturze. Z ostatnich słów notki wynika, że zbiór został wydany z myślą o „skłonieniu ludzi [...] do bliższego przyjrzenia się zaletom i brakom jego twórcy oraz wskazania na miejsce, które zajmuje on pomiędzy naszymi [tj. rosyjskimi – *M. D.*] poetami”⁶.

Podobnie można określić cel napisania niniejszego artykułu, z tym tylko zastrzeżeniem, że będzie nim wskazanie roli Pankratija Sumarokowa nie w poezji rosyjskiej, ale w dziejach czasopiśmiennictwa. Perspektywa historycznoliteracka połączy się w nim z prasohistoryczną.

Pierwszy krok do osiągnięcia tego zamierzenia może stanowić wymienienie w porządku chronologicznym periodyków związanych w jakiś sposób z Sumarokowem. Są to więc:

1. „Лекарство от скуки и забот” – petersburski periodyk, wychodzący w latach 1786–1787 pod redakcją Fiodora Tumanskiego i Ippolita Bogdanowicza. Do jego współpracowników należał Iwan

⁵ Б.п. [П. П. Сумароков], *Гордость*, „Вестник Европы” 1804, cz. 18, nr 22, s. 130–137; У. Ф. Х. Ц. Ч. [П. П. Сумароков], *Чудеса*, „Вестник Европы” 1804, cz. 17, nr 20, s. 314–317.

⁶ Б.п. [Петр П. Сумароков], *Жизнь П.П. Сумарокова*, [w:] *Стихотворения Панкратия Сумарокова...*, s. XXXII. Рог. А. С-овъ [Петр П. Сумароков], *Записки отжившего человека*, „Вестник Европы” 1871, t. 4, nr 8, s. 691–728. Tu i dalej przekład własny – *M. D.*

Kryłow. Czasopismo stało się miejscem debiutu Pankratija Sumarokowa, który w październikowym numerze z 1786 roku opublikował epigramat, w przyszłości będący jedną z głównych form jego wypowiedzi poetyckiej.

2. „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” – najstarsze czasopismo wydawane w syberyjskim Tobolsku, miesięcznik wychodzący od września 1789 do grudnia 1791 roku (z czteromiesięczną przerwą w końcu 1790 roku), kolektywne dzieło miejscowej inteligencji, w tym Pankratija Sumarokowa⁷. Jego tytuł należy rozumieć jako metaforyczne wskazanie na przyłączenie się Tobolska, miasta położonego u ujścia rzeki Toboł do Irtysza, do grona poważnych ośrodków kulturalnych: wraz z powstaniem pisma Irtysz przeobraził się w Hippokrenę, upodobił się do jednego ze źródeł u podnóża Helikonu, poświęconego muzom i zapewniającego artystom natchnienie.
3. „Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие читателей”⁸ – kolejne pismo tobolskie wydawane w latach 1793–1794. Poza odosobnioną opinią o tym, że przygotowywali je Pankratij Sumarokow i Georgij (Jegor) Frize⁹, przeważa pogląd, że Sumarokow był jego jedynym redaktorem oraz autorem większości zamieszczonych pozycji.

⁷ W Tobolsku Sumarokow znalazł się wraz z wachmistrzami pułku konnego M. Kunickim i G. Rombergiem za karę za sfałszowanie dokumentów.

⁸ Tytuł czasopisma funkcjonuje także w dłuższej wersji: „Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие всякого звания читателей”.

⁹ Zob. T. A. Роменская, *О пропаганде эстетических и литературоведческих знаний тобольским журналом „Библиотека ученая...”* [w:] *Очерки литературной критики Сибири*, red. Л. П. Якимова, Новосибирск 1987, s. 69–79. Por. Г. И. Сенников, Т. И. Рожкова, *Загадка „Г. Ф.”. (К проблеме литературного направления „Иртыша”)* [w:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Вопросы метода и стиля*, red. В. А. Западов, Ленинград 1984, s. 129–135.

4. „Приятное и полезное препровождение времени” – czasopismo wychodzące dwa razy w tygodniu w Moskwie w latach 1794–1798, pomyślane jako kontynuacja pisma „Чтение для вкуса, разума и чувствований”. Redaktorami byli Wasilij Podszywałow, następnie Podszywałow i Paweł Sochacki, potem sam Sochacki. Na jego łamach ukazały się pierwsze utwory Aleksieja Mierzlakowa, Michaiła Magnickiego i Wasilija Żukowskiego. Poza Pankratijem Sumarokowem publikowali tu Aleksander Wojejkow, Iwan Dmitrijew, Władimir Izmajłow, Iwan Kryłow, Wasilij Puszkina i in.
5. „Журнал приятного, любопытного и забавного чтения” – moskiewski miesięcznik z lat 1802–1804, wydawany przez Wasilija Kriażewa, Iwana Gautiera oraz Iwana Meja, a redagowany przez Pankratija Sumarokowa.
6. „Вестник Европы” – jedno z najdłużej wychodzących czasopism w Rosji XIX wieku, dwutygodnik założony przez Nikołaja Karamzina w 1802 roku, a następnie – po jego rezygnacji związanej z przystąpieniem do pracy nad *Historią państwa rosyjskiego* – kierowany przez Pankratija Sumarokowa, Michaiła Kaczenowskiego w latach 1805–1807 oraz 1811–1813 i 1815–1830, Wasilija Żukowskiego w latach 1808–1810 (w 1810 roku razem z Kaczenowskim) oraz Władimira Izmajłowa w 1814 roku (zastępującego chorego Kaczenowskiego). Według planu Iwana Popowa, moskiewskiego wydawcy powiązanego z drukarnią uniwersytecką, miał być czasopismem „całkowicie nowym, opartym na wzorcach europejskich”¹⁰. Sumarokow stanął na czele pisma po Karamzinie, sam zaś stał się poprzednikiem Kaczenowskiego, spod ręki którego periodyk wychodził najdłużej. Okres pracy w nim Sumarokowa wyznaczają z jednej strony artykuł Karamzina *Do Czytelników Wiestnika* z grudnia 1803 roku, w którym przyszły twórca *Historii państwa*

¹⁰ Zob. [А. Н. Неустроев], *Историческое розыскание о русских повременных изданиях и сборниках за 1703–1802 гг. Библиографически и в хронологическом порядке описанных...*, Санкт-Петербург 1875, s. 855.

rosyjskiego odniósł się do autorstwa pozycji zamieszczonych w piśmie oraz podał przyczyny rezygnacji z jego wydawania¹¹, oraz z drugiej – nota Kaczenowskiego z listopadowego numeru z 1805 roku, w której, ogłaszając prenumeratę na następny rok, zapowiedział przejęcie pisma przez siebie¹².

Do listy tej należy dopisać jeszcze gazetę „Санкт-Петербургские ведомости”, w której w 1792 roku Pankratij Sumarokow zamieścił ogłoszenie o prenumeracie pisma „Библиотека ученая...”, oraz almanach Nikołaja Karamzina „Аониды” z lat 1798–1799, w którym pojawiały się jego utwory. Na łamach czasopism wiersze Pankratija Sumarokowa ukazywały się bez oznaczenia autora¹³ lub były podpisane kryptonimem „У. Ф. Х. Ц. Ч.”¹⁴ (sąsiadujące ze sobą litery z końca alfabetu cyrylicznego). Podpisywanie utworów imieniem i nazwiskiem było na przełomie XVIII i XIX wieku stosowane, ale nie częściej niż ich pomijanie bądź zastępowanie kryptonimem. Jeżeli spojrzymy na wymienione czasopisma przez pryzmat składu autorów współpracujących z nimi, to okaże się, że krzyżowały się w nich drogi Sumarokowa i innych twórców. Na plan pierwszy wysuwa się wśród nich Iwan Bachtin, tobolski prokurator, nie tylko wypowiadający się na łamach pisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, ale wcześniej próbujący sił także we współpracy z miesięcznikiem „Лекарство от скуки и забот”¹⁵. O ile dla Bachtina „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” był kolejnym periodykiem, do którego przesłał wiersze, o tyle dla Iwana Trunina, w 1789 roku ucznia gimnazjum w Tobolsku, stał się miejscem debiutu; w 1802 roku Trunin zasili grono współpracowników pisma „Новости

¹¹ Zob. Н. Карамзин, *К Читателям Вестника*, „Вестник Европы” 1803, cz. 12, nr 23–24, s. 282–285.

¹² Zob. М. Каченовский, [б.н.], „Вестник Европы” 1805, ноябрь, nr 22, s. 159.

¹³ Na przykład Б.п. [П. П. Сумароков], *Эпиграмма [Примеру следуя ученого народа...]*, „Вестник Европы” 1804, cz. 18, nr 21, s. 58.

¹⁴ Na przykład У. Ф. Х. Ц. Ч., *Чудеса...*, s. 314–317.

¹⁵ Zob. *Очерки русской литературы Сибири*, т. 1: *Дореволюционный период*, red. Ю.С. Постнов, Новосибирск 1982, s. 139–143.

русской литературы¹⁶. Czasopisma stawały się miejscami „spotkań” twórców mieszkających w stolicy i na prowincji. Zawartość wszystkich wymienionych periodyków stanowiły zarówno utwory oryginalne, jak i przekłady z różnych języków¹⁷; w większości mamy do czynienia z dużym zróżnicowaniem form gatunkowych¹⁸.

Przyjrzyjmy się bliżej czasopismom, w których dziejach Sumarokow odegrał większą rolę niż tylko autora zamieszczanych utworów, przy czym każdorazowo, jak się domyślamy, była to nieco inna rola. Po pierwsze, chodzi więc o „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, którego redagowanie miało co prawda, jak zauważył D. W. Łarkowicz, „charakter kolektywny, lecz wedle wszelkiego prawdopodobieństwa to do Sumarokowa należała rola lidera¹⁹. M. G. Altszuller stwierdził, że Sumarokow nie tylko zajmował w nim pierwszoplanową pozycję, ale powołując się na syna pisarza i jego wstęp do zbioru wierszy ojca z 1832 roku, sformułował pogląd, iż mógł być jego wydawcą²⁰. W gronie współpracowników tego pisma Sumarokow był jedynym, który po zaprzestaniu jego ukazywania się kontynuował działalność wydawniczą lub przynajmniej redaktorską. Piotr Sumarokow pisał o ojcu również jako o wydawcy czasopisma „Библиотека ученая...”, do tego wypełniającego go w większości własnymi utworami²¹. Stosunkowo najpro-

¹⁶ Zob. Н. Д. Кочеткова, Трунин Иван Львович(?) [w:] *Словарь русских писателей...*, t. 3: Р-Я, s. 277–278.

¹⁷ Zob. m.in.: В. Д. Рак, *Русские литературные сборники и периодические издания второй половины XVIII века. Иностранные источники, состав, техника компиляции*, Санкт-Петербург 1998, s. 195–262.

¹⁸ Zob. m.in.: Т. И. Рожкова, *Жанровые традиции сатирических изданий Н.И. Новикова в первом сибирском журнале „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”* [w:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Метод и жанр*, red. В.А. Западов, Ленинград 1985, s. 103–111.

¹⁹ Д. В. Ларкович, *Сумарокow Панкратий Платонович...*, s. 204.

²⁰ М. Г. Альтшуллер, *Литературная жизнь Тобольска 90-х годов XVIII в.* [w:] *Освоение Сибири в эпоху феодализма (XVII–XIX вв.)*, red. О.Н. Вилков, Новосибирск 1968, s. 185. Por. Б.п. [Петр П. Сумарокow], *Жизнь П.П. Сумарокова...*, s. XXVI.

²¹ Б.п. [Петр П. Сумарокow], *Жизнь П.П. Сумарокова...*, s. XXVI.

ściej – jako redaktora – określić jest rolę Sumarokowa w wydawaniu pisma „Журнал приятного, любопытного и забавного чтения”. Najwięcej problemów sprawia zaś pod tym względem określenie jego roli w czasopiśmie „Вестник Европы”. Nikołaj Lisowski przypisywał jego redagowanie po rezygnacji Karamzina nie tylko Sumarokowowi, ale także Piotrowi Makarowowi, nazwisko tego drugiego opatrując jednak znakiem zapytania²². Jeśli zaś zawierzyć Piotrowi Sumarokowowi, którego opinia stała się, jak piszą redaktorzy bibliografii zawartości rosyjskich wydawnictw periodycznych z lat 1801–1825, najpowszechniejsza w literaturze przedmiotu²³, to obowiązki redaktora wypełniał wtedy tylko Pankratij Sumarokow. Ci sami badacze przypominają opinię, iż wraz ze znalezieniem się pisma „Вестник Европы” w rękach Sumarokowa zyskało ono charakter wyłącznie literacki²⁴. Twórczość literacka samego zaś Pankratija Sumarokowa nie doczekała się wysokich ocen ze strony zarówno jego współczesnych, jak i przedstawicieli późniejszych epok. Charakterystyczny pod tym względem jest zapis we wspomnieniach Filipa Wigła, wplatającego ocenę spuścizny Sumarokowa w rozważania o sentymentalnym poecie Iwanie Dmitrijewie: jeśli o Dmitrijewie pisze, że ma zagwarantowane „znakomite miejsce na rosyjskim Parnasie”, to Sumarokowa (i jak dodaje już bez wymieniania nazwisk, „do niego podobnych”) umieszcza na poziomie „gnijącego błota”²⁵. Nieco lepszego zdania był o Sumarokowie Aleksander Bestużew, który

²² Н. М. Лисовский, *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*, Санкт-Петербург 1895, s. 10.

²³ *Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*, t. 1: *Журналы А-В*, red. Е. Соколинский, Санкт-Петербург 1997, s. 189–190.

²⁴ Ibidem, s. 190. Por. *Русская периодическая печать (1702–1894)*. *Справочник*, red. А. Г. Дементьев, А. В. Западов, М. С. Черепанов, Москва 1959, s. 104.

²⁵ Ф. Ф. Вигель, *Воспоминания*, cz. 3, Москва 1964, s. 86. Ten fragment wspomnień Wigła jest istotny również ze względu na wskazanie na lukę w literaturze rosyjskiej, polegającą na tym, że tworzą ją bądź przedstawiciele wysokiego stylu i poważnej tematyki, jak Michaił Łomonosow czy Gawriił Dierżawin, bądź reprezentanci „lekkiej muzy” w rodzaju Iwana Barkowa; literatura „środka” znalazła przedstawiciela dopiero w Iwanie Dmitrijewie.

w artykule *Spojrzenie na starą i nową literaturę w Rosji* otwierającym almanach „Полярная звезда” z 1823 roku podkreślał żartobliwy ton jego wierszy, jako przykład podając poemat o pozbawionym wzroku Amorze, dowodzącym, że skłonności do tego tonu nie pozbawiły autora syberyjskie mrozy²⁶.

Pankratij Sumarokow odegrał zasadniczą rolę nie tylko w przygotowaniu pisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, ale w ogóle w organizacji miejscowego życia literackiego jako, wedle słów Altszullera, „wodza tobolskiego kółka literackiego”²⁷. M. A. Alpatow nazywa zaś Tobolsk – również w kontekście tego pisma – „stolicą kulturalną Syberii” tamtych czasów²⁸. Zgodni co do owej konsolidującej środowisko intelektualne miasta roli Sumarokowa oraz co do tego, że pobyt w nim odegrał w jego biografii funkcję laboratorium twórczego, w którym kształtowało się jego poetyckie oblicze²⁹, badacze prowadzą spór o przynależność jego twórczości do kierunku literackiego. Wprawdzie bywa ona, jak wiemy, zestawiana z poezją sentymentalisty Iwana Dmitrijewa, to jednak częściej podkreśla się przestrzeganie przez tego autora zasad klasycyzmu³⁰. Szerokie wyobrażenie o tej części zawartości czasopisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, która wyszła spod pióra Sumarokowa, w szczególności o przekładach, dają już pierwsze numery z 1789 roku. Zainteresowanie budzi zwłaszcza artykuł *W jaki sposób poznajemy odległości, wielkości, rodzaje i położenie przedmiotów*, stanowiący wyciąg z rozprawy Woltera *Podstawy filozofii Newtona* i zawierający wykład sensualistycznej teorii Johna Locke’a³¹. Zdaniem

²⁶ А. Бестужев, *Взгляд на старую и новую словесность в России* [w:] *Полярная звезда*, изданная А. Бестужевым и К. Рылеевым, Москва–Ленинград 1960, s. 18.

²⁷ М. Г. Альтшуллер, *Литературная жизнь Тобольска...*, s. 184.

²⁸ М. А. Алпатов, *Сибирский журнал – современник французской буржуазной революции XVIII века* [w:] *Французский ежегодник. Статьи и материалы по истории Франции*, ред. В. П. Волгин, Москва 1961(1962), s. 112.

²⁹ Zob. Д. В. Ларкович, *Сумароков Панкратий Платонович...*, s. 204.

³⁰ Zob. *Очерки русской литературы Сибири...*, s. 131–139.

³¹ П. С. [П. Сумароков], *Каким образом познаем мы расстояния, величины, виды и положения предметов*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789,

Wadima Raka, jego opublikowanie należy wiązać nie tyle z zamiarem dostarczenia materiału edukacyjnego dla uczniów miejscowej szkoły, ile z próbą poszerzenia horyzontów myślowych całej społeczności, podsunięcia tematu do rozmyślań³².

„Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие читателей” reprezentuje typ czasopisma popularnonaukowego, „encyklopedycznego”, dostarczającego wiadomości z różnych dziedzin wiedzy. Jeżeli „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” był periodykiem o jednolitej strukturze, to „Библиотека ученая...” została pomyślana jako całość podzielona na pięć działów: naukowy, ekonomiczny, moralizatorski, historyczny oraz „rozrywka”. Ich opis wypełnił główną część ogłoszenia opublikowanego w gazecie „Санкт-Петербургские ведомости” w 1792 roku, w którym znajdujemy również wyjaśnienie powodu wyodrębnienia działów: „w celu uniknięcia nieprzyjemnej dla wielu różnorodności [смесь – *M. D.*], wydawca podzielił każdą część na pięć osobnych działów i każdemu z nich nadał nazwę odpowiadającą zawartości zamieszczonych materiałów”³³. Słowo „смесь” należałoby przetłumaczyć w tym kontekście raczej jako „chaos”, gdyż właśnie chaosu – a nie różnorodności treści – twórca chciał uniknąć. Czasopismo wprowadzało czytelników w krąg zagadnień filozoficznych i literackich, rzucało światło na uprawę roli i hodowlę zwierząt gospodarskich, dawało porady z zakresu medycyny, pielęgnacji urody oraz żywienia, przedstawiało zachowania wzorcowe i godne potępienia, pozwalało zapoznać się z biografiami wybitnych postaci historycznych itd. Zgodnie z tytułem jego lektura miała przynieść zarówno „pożytek”, jak i „przyjemność”.

сентябрь, s. 34–48 (tytuł opatrzony jest przypisem: „Взято из оснований Ньютоновой философии”).

³² В. Д. Рак, *Русские литературные сборники и периодические издания...*, s. 198–199.

³³ [Б.п.], *[В Тобольске в Приказе Общественного...]*, „Санкт-Петербургские ведомости” 1792, nr 69, s. 1332–1334.

Realizacji tego drugiego założenia miał służyć w całości ostatni dział³⁴. Wyodrębnienie działów i zwiększenie objętości numerów (w porównaniu z pierwszym tobolskim periodykiem) otworzyło możliwość, jak pisze Wadim Rak, oddawania do rąk czytelników obszerniejszych materiałów, „przechodzących” z numeru do numeru, publikowanych, dziś powiedzielibyśmy, w „odcinkach”; w porównaniu z poprzednim tobolskim periodykiem „Библиотека ученая...” docierała do bardziej oddalonych miejsc państwa rosyjskiego, o czym można sądzić na podstawie spisu prenumeratorów³⁵.

Jeśli lata 1802–1803 w dziejach czasopisma „Вестник Европы” nazywane są „okresem karamzinowskim”, a rok 1814 w jego historii zyskał miano „roku Izmajłowa”³⁶, to czas, gdy znajdował się on w rękach Pankratija Sumarokowa, raczej trudno będzie nazwać *per analogiam* „okresem Sumarokowa”. Odcisnął on bowiem mniejsze piętno na obliczu pisma niż jego założyciel czy później Izmajłow. Z bibliografii zawartości czasopisma „Вестник Европы” przygotowanej przez zespół pracujący pod kierunkiem Jewgienija Sokolinskiego wynika, że od początku 1804 roku do początku roku następnego Sumarokow zamieścił zaledwie osiemnaście swoich wierszy (najczęściej po jednym w numerze, rzadziej w grupach: od dwóch w pierwszym numerze z 1804 roku do czterech w numerze czternastym)³⁷. Znacznie częściej pada wtedy w piśmie nazwisko Piotra Szalikowa, jednego z najbardziej charaktery-

³⁴ Por. В. Д. Рак, *Увеселительный отдел в тобольском журнале „Библиотека ученая, экономическая...”*, „XVIII век”, t. 25, red. Н. Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2008, s. 354–358.

³⁵ Zob. В. Д. Рак, *Тобольский журнал XVIII в. „Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие всякого звания читателей”* [w:] *Проблемы жанра в литературе Сибири*, red. Ю. С. Постнов, Новосибирск 1977, s. 10, 23.

³⁶ Zob. М. Дąbrowska, *Z dziejów czasopisma „Вестник Европы” („rok Izmajłowa”)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2011, nr 4, s. 5–20.

³⁷ *Сводный каталог сериальных изданий...*, s. 215–225 (poz. 05387, 05388, 05544, 05545, 05545, 05547, 05600, 05612, 05626, 05656, 05657, 05658, 05671, 05672, 05673, 05686, 05687, 05688).

stycznych przedstawicieli sentymentalizmu w Rosji. W opinii A. I. Komarowa, właśnie z pomocą tego twórcy, najszerzej kojarzonego z „podróżami do Małorosji”, Sumarokow redagował „Вестник Европы”³⁸. Na strukturę pisma składały się dwa działy: „Literatura i różności” oraz „Polityka”, których wprowadzenie – jeszcze przez Karamzina – dawało możliwość wyjścia naprzeciw „potrzebom czasu i wymaganiom czytelnika”³⁹. Własne wiersze autor wprowadzał do działu „Literatura i różności” lub – jeśli chodzi o epigramaty – zamieszczał je na końcu danego numeru (po obu działach), opatrując je takim właśnie nagłówkiem. Warto przypomnieć, że Sumarokow należał do pierwszych poetów rosyjskich, w których dorobku gatunek ten odegrał tak znaczącą rolę⁴⁰.

Czasopisma, z którymi w ten czy inny sposób związany był Pankratij Sumarokow, ze względu na miejsce wydawania można podzielić na dwie grupy: stołeczne, czyli nie tylko petersburskie, ale i moskiewskie, oraz prowincjonalne (lokalne, regionalne). Pierwszą reprezentują „Журнал приятного, любопытного и забавного чтения” i „Вестник Европы”, do drugiej należą „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” i „Библиотека ученая...”. „Вестник Европы” określany jest zwykle (w odniesieniu do całego okresu ukazywania się) jako czasopismo literacko-polityczne, jeden z pierwszych periodyków, który poruszał jednocześnie problemy literatury i sztuki oraz historii i polityki, w tym spraw międzynarodowych⁴¹ (choć w różnych proporcjach za

³⁸ А. И. Комаров, *Журналистика и критика 1800–1810 годов* [w:] *Очерки по истории русской журналистики и критики*, t. 1: XVIII век и первая половина XIX века, Ленинград 1950, s. 171.

³⁹ В. Г. Березина, *Русская журналистика первой четверти XIX века*, Ленинград 1965, s. 10.

⁴⁰ Por. *Русская эпиграмма (XVIII – начало XX века)*, red. М. И. Гиллельсон, К. А. Кумпан, Ленинград 1988, s. 106–114 (epigramaty Sumarokowa są opatrzone numerami 250–284, pochodzą z lat 1786–1808). Można dodać, że tematem epigramatów bywały czasopisma, by wymienić czterowiersz Gawriiły Dierżawina o miesięczniku „Друг просвещения” z 1806 roku (zob. *ibidem*, s. 84).

⁴¹ Zob. *Русская периодическая печать...*, s. 103; *Краткая литературная энциклопедия*, red. А. А. Сурков, t. 1, Москва 1962, s. 946.

poszczególnych redaktorów i w poszczególnych numerach oraz rocznikach). „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” zapisał się w historii rosyjskich wydawnictw periodycznych jako pierwsze czasopismo wydawane na Syberii i drugie czasopismo wydawane na prowincji (po jarosławskim miesięczniku „Уединенный пошехонец” z 1786 roku)⁴². W związku z tym, że okres wychodzenia pisma z Jarosławia nie przekroczył roku, w latach 1789–1791 tobolskie czasopismo było jedynym, które ukazywało się na rosyjskiej prowincji. Zarówno w Petersburgu i Moskwie, jak też w mniejszych miastach dzieje czasopiśmiennictwa spletały się z dziejami szkolnictwa i drukarstwa. Szczególnie silnie związek ten przejawiał się w Tobolsku. Założenie pisma „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” poprzedziły w 1789 roku dwa wydarzenia: otwarcie gimnazjum⁴³, którego uczniowie (wspomniany Iwan Trunin) oraz przede wszystkim nauczyciele (Timofiej Woskriesiński, Wasilij Prutkowski i in.) znaleźli się w gronie jego współpracowników, oraz uruchomienie zakładu typograficznego kupca Wasilija Korniljewa, w którym będzie on drukowany⁴⁴. Nazwa drukarni Korniljewa widnieje na stronie tytułowej miesięcznika, a nowo powstałej szkoły dotyczył cały szereg zamieszczonych w nim publikacji. Redakcje czasopism pełniły ważną rolę kulturotwórczą, konsolidowały elity intelektualne, przygotowywały grunt pod kolejne przedsięwzięcia społeczne i kulturalne. Przy określaniu znaczenia periodyków wydawanych w małych ośrodkach dla miejscowej społeczności i całego kraju nie należy jednak popadać w przesadę, przed czym w następujących obrazowych słowach odnoszących się do pierwszego pisma tobolskiego przestrzegał Wadim Rak:

⁴² Рог. А. И. Станько, *У истоков изучения русской провинциальной журналистики* [w:] *Местная и национальная печать. Вопросы истории, методологии*, red. Г. Э. Кучерова, Ростов-на-Дону 1983, s. 38.

⁴³ Zob. С. Н. Замахаев, Г. А. Цветаев, *Историческая записка о тобольской гимназии 1789–1889 год*, Тобольск 1889, s. 3–26.

⁴⁴ Zob. В. Н. Волкова, *Создание типографий в Иркутске и Тобольске. Издательская продукция Тобольской типографии Корнильевых (1789–1804 гг.)* [w:] *Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока*, т. 1: *Конец XVIII – середина 90-х годов XIX века*, red. В. Н. Волкова, Новосибирск 2000, s. 23–35.

*poходnią, która rozświetliłaby [...] ciemną Syberię, ono nie stało się, było ledwie ognikiem, podsycanym przez kilkoro entuzjastów; [...] tym bardziej nie starczyło mu sił, aby wyjść na arenę krajową*⁴⁵.

Studia nad miejscem Pankratija Sumarokowa w dziejach czasopiśmiennictwa wydają się ważne również z tego powodu, iż rzucają światło na nieznaną epizody z dziejów relacji między twórcami oraz genezę poszczególnych utworów. Co więcej, zdarza się, że w ich wyniku korygowane są dotychczasowe sądy. Przez wiele lat rozpowszechniona była, dla przykładu, opinia, że odę *Człowiek* Iwan Pnin skierował przeciw Gawriłowi Dierżawinowi, autorowi ody *Bóg*, wyrażona po raz pierwszy przez N. Prytkowa w 1878 roku⁴⁶. Tymczasem M. Altszuller, prowadzący, jak wiemy, studia nad czasopiśmiennictwem „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, udowodnił, iż oda Pnina zawiera polemikę z Sumarokowem, autorem zamieszczonej na tych łamach ody o dumie⁴⁷. Na pytanie, skąd Pnin znał wiersz Sumarokowa, badacz odpowiedział, że nie jest możliwe, aby przeczytał go w 1789 roku w czasopiśmie „Иртыш, превращающийся в Иппокрену”, jak wszystkie periodyki wydawane na prowincji mającym ograniczony zasięg, a tym bardziej, by sięgnął po to pismo po ponad piętnastu latach od jego ukazania się, właśnie w czasie, kiedy pisał swój utwór. Wytłumaczenie jest inne, związane z działalnością na polu czasopiśmienniczym w początkach XIX wieku.

[Po] objęciu obowiązków redaktora czasopisma „Вестник Европы” Sumarokow opublikował w listopadzie 1804 roku na jego łamach odę *Duma* (z nieznacznymi zmianami) [tj. ze zmianami w stosunku do publikacji w czasopiśmie tobolskim – M. D.], a już w styczniowym numerze „Журнал российской словесности” z 1805 roku Pnin zamieścił odę *Człowiek*, zawierającą wersy, które wedle wszelkiego prawdopodobieństwa skierował przeciwko Sumarokowowi; [ponadto można przypusz-

⁴⁵ В. Д. Рак, *Тобольский журнал XVIII в. . . .*, s. 7.

⁴⁶ Н. Прытков, *И. П. Пнин и его литературная деятельность*, „Древняя и новая Россия” 1878, t. 3, s. 19–38.

⁴⁷ М. Альтшуллер, *С кем полемизировал Пнин в оде „Человек”*, „Русская литература” 1963, nr 1, s. 134–137.

cząć – M. D.], że o Sumarokowie i jego odzie Pnin słyszał od Radiszczewa, z którym często spotykał się w 1801 roku⁴⁸.

O Radiszczewie warto wspomnieć jeszcze w jednym kontekście. Jak wiadomo, światopogląd tego twórcy określany jest mianem „prawniczego”, a jego korzeni należy doszukiwać się w poglądach Helwecjusza, wyrażonych w formule „wszystko zależy od prawodawstwa”⁴⁹. Podobnie stawiał sprawę Pnin, o czym świadczy oda *Do praworządności* opublikowany w czasopiśmie „Журнал для пользы и удовольствия” w 1805 roku⁵⁰.

Prowadzenie badań nad wydawnictwami periodycznymi z perspektywy ich twórców, z czym mamy do czynienia w powyższym studium, otwiera szerokie możliwości odtworzenia procesu redakcyjnego z wyodrębnieniem typów redaktorów i wydawców oraz współpracowników, przeniknięcia problemu organizacji druku i form kolportażu, wreszcie zaproponowania typologii gazet i czasopism. Ostatnie lata XVIII i przede wszystkim pierwsze dziesięciolecia XIX wieku były w różnych krajach europejskich czasami entrepreneurów, wydawców instytucjonalnych, wydawców właściwych i redaktorów najemnych, kolegialności redakcyjnej, rozwoju wydawnictw periodycznych stołecznych i prowincjonalnych, czasopism wielotematycznych i specjalistycznych, stopniowego poszerzenia się (także w geograficznym rozumieniu tego słowa) bazy typograficznej oraz kolportażu miejscowego i wysyłkowego⁵¹.

⁴⁸ Ibidem, s. 136.

⁴⁹ A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 76.

⁵⁰ Zob. Н. Прытков, *И.П. Пнин и его литературная...*, s. 23. Оруг. *Ода на правосудие*.

⁵¹ Por.: K. Ossowski, *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004, passim.

Bibliografia

- Dąbrowska M., *Oryginalna i przekładowa działalność literacka przedstawicieli rosyjskiego Oświecenia (ze studiów nad otoczeniem literackim Aleksandra Sumarokowa i Gawriiły Dierżawina)*, „Polilog. Studia Neofilologiczne” 2016, nr 6, s. 19–29.
- Dąbrowska M., *Z dziejów czasopisma „Вестник Европы” („rok Izmajłowa”)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2011, nr 4, s. 5–20.
- Ossowski K., *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004.
- Walicki A., *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005.
- Алпатов М. А., *Сибирский журнал – современник французской буржуазной революции XVIII века* [w:] *Французский ежегодник. Статьи и материалы по истории Франции*, red. В. П. Волгин, Москва 1961(1962), s. 109–123.
- Альтшуллер М. Г., *Литературная жизнь Тобольска 90-х годов XVIII в.* [w:] *Освоение Сибири в эпоху феодализма (XVII–XIX вв.)*, red. О. Н. Вилков, Новосибирск 1968, s. 178–197.
- Альтшуллер М.Г., *С кем полемизировал Пнин в оде „Человек”*, „Русская литература” 1963, nr 1, s. 134–137.
- [Б.п.], *[В Тобольске в Приказе Общественного...]*, „Санкт-Петербургские ведомости” 1792, nr 69, s. 1332–1334.
- Березина В. Г., *Русская журналистика первой четверти XIX века*, Ленинград 1965.
- Бестужев А., *Взгляд на старую и новую словесность в России* [w:] *Полярная звезда*. Изданная А. Бестужевым и К. Рылевым, Москва–Ленинград 1960, s. 11–29.
- Вигель Ф. Ф., *Воспоминания*, cz. 3, Москва 1964.
- Волкова В. Н., *Создание типографий в Иркутске и Тобольске. Издательская продукция Тобольской типографии Корнильевых (1789–1804 гг.)* [w:] *Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока*, t. 1: *Конец XVIII – середина 90-х годов XIX века*, red. В. Н. Волкова, Новосибирск 2000, s. 23–35.
- Замахаев С.Н., *Цветаев Г.А., Историческая записка о тобольской гимназии 1789–1889 год*, Тобольск 1889, s. 3–26.
- Карамзин Н., *К Читателям Вестника*, „Вестник Европы” 1803, cz. 12, nr 23–24, s. 282–285.
- Кафанова О. Б., *Сумароков Павел Иванович* [w:] *Словарь русских писателей XVIII века*, t. 3: *Р-Я*, red. А. М. Панченко, s. 199–202.

- Каченовский М., [б.н.], „Вестник Европы” 1805, nr 22, s. 159.
- Комаров А. И., *Журналистика и критика 1800–1810 годов* [w:] *Очерки по истории русской журналистики и критики*, t. 1: XVIII век и первая половина XIX века, Ленинград 1950, s. 155–176.
- Кочеткова Н. Д., *Трунин Иван Львович(?)* [w:] *Словарь русских писателей XVIII века*, t. 3: Р-Я, ред. А.М. Панченко, s. 277–278.
- Краткая литературная энциклопедия*, ред. А. А. Сурков, t. 1, Москва 1962.
- Ларкович Д. В., *Сумароков Панкратий Платонович* [w:] *Словарь русских писателей XVIII века*, t. 3: Р-Я, ред. А. М. Панченко, s. 202–206.
- Лисовский Н. М., *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*, Санкт-Петербург 1895.
- [Неустроев А. Н.], *Историческое розыскание о русских повременных изданиях и сборниках за 1703–1802 гг. Библиографически и в хронологическом порядке описанных...*, Санкт-Петербург 1875.
- Очерки русской литературы Сибири*, t. 1: Дореволюционный период, ред. Ю. С. Постнов, Новосибирск 1982, s. 139–143.
- Прытков Н., *И. П. Пнин и его литературная деятельность*, „Древняя и новая Россия” 1878, t. 3, s. 19–38.
- Рак В. Д., *Русские литературные сборники и периодические издания второй половины XVIII века. Иностраные источники, состав, техника компиляции*, Санкт-Петербург 1998.
- Рак В. Д., *Тобольский журнал XVIII в. „Библиотека ученая, экономическая, нравоучительная, историческая и увеселительная в пользу и удовольствие всякого звания читателей”* [w:] *Проблемы жанра в литературе Сибири*, ред. Ю. С. Постнов, Новосибирск 1977, s. 5–28.
- Рак В. Д., *Увеселительный отдел в тобольском журнале „Библиотека ученая, экономическая...”*, „XVIII век”, t. 25, ред. Н. Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2008, s. 354–358.
- Рождова Т. И., *Жанровые традиции сатирических изданий Н. И. Новикова в первом сибирском журнале „Иртыш, превращающийся в Ипокрену”* [w:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Метод и жанр*, ред. В. А. Западов, Ленинград 1985, s. 103–111.
- Роменская Т. А., *О пропаганде эстетических и литературоведческих знаний тобольским журналом „Библиотека ученая...”* [w:] *Очерки литературной критики Сибири*, ред. Л. П. Якимова, Новосибирск 1987, s. 69–79.
- Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, ред. А. Г. Дементьев, А. В. Западов, М. С. Черепанов, Москва 1959.
- Русская эпиграмма (XVIII – начало XX века)*, ред. М. И. Гиллельсон, К. А. Кумпан, Ленинград 1988.

- Сенников Г. И., Рожкова Т. И., *Загадка „Г. Ф.“. (К проблеме литературного направления „Иртыша“)* [w:] *Проблемы изучения русской литературы XVIII века. Вопросы метода и стиля*, ред. В. А. Западов, Ленинград 1984, s. 129–135.
- Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*, т. 1: *Журналы А-В*, ред. Е. Соколинский, Санкт-Петербург 1997.
- Станько А. И., *У истоков изучения русской провинциальной журналистики* [w:] *Местная и национальная печать. Вопросы истории, методологии*, ред. Г. Э. Кучерова, Ростов-на-Дону 1983, s. 36–46.
- [Сумароков П. П.]: Б.п. [П. П. Сумароков], *Гордость*, „Вестник Европы” 1804, cz. 18, nr 22, s. 130–137.
- [Сумароков П. П.]: П. С. [П. Сумароков], *Каким образом познаем мы расстояния, величины, виды и положения предметов*, „Иртыш, превращающийся в Иппокрену” 1789, сентябрь, s. 34–48.
- [Сумароков П. П.]: *Стихотворения Панкратия Сумарокова*, Санкт-Петербург 1832.
- [Сумароков П. П.]: У. Ф. Х. Ц. Ч. [П. П. Сумароков], *Чудеса*, „Вестник Европы” 1804, cz. 17, nr 20, s. 314–317.
- [Сумароков П. П.]: Б.п. [П. П. Сумароков], *Эпиграмма [Примеру следуя ученого народа...]*, „Вестник Европы” 1804, cz. 18, nr 21, s. 58.
- [Сумароков Петр П.]: А. С-овъ [Петр П. Сумароков], *Записки отжившего человека*, „Вестник Европы” 1871, t. 4, nr 8, s. 691–728.
- [Сумароков Петр П.]: Б.п. [Петр П. Сумароков], *Жизнь П.П. Сумарокова* [w:] *Стихотворения Панкратия Сумарокова*, Санкт-Петербург 1832, s. VII–XXXII.

Pancras Sumarokov's Contribution to the Development of the Russian Periodicals

Pancras Platonovich Sumarokov (1765–1814) was a poet, translator, editor of the periodicals and Alexander Sumarokov's relative. The article presents the role of Sumarokov in the history of the local periodicals: „Irtysch, prevrashchaiushchiisia v Ippokrenu” (Tobol'sk, 1789–1791), „Biblioteka uchonaya, ekonomicheskaya...” (Tobol'sk, 1793–1794), and the capital periodical „Vestnik Evropy” of 1804–1805. The article concerns connections of Sumarokov with the literary movements (sentimentalism), genres (epigram) and literary polemics (Ivan Pnin).

Key words: Pancras Sumarokov, periodical, Tobol'sk, „Vestnik Evropy”, epigram, sentimentalism, literary polemics